

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

คำเมือง¹ เป็นภาษาที่ใช้พูดกันในบริเวณจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย 8 จังหวัด ได้แก่จังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน พะเยา และในบางท้องที่ของจังหวัดตาก ลูโซทัย อุดรดิตถ์ สระบุรี นครราชสีมาและราชบุรี

คำเมืองในจังหวัดภาคเหนือ 8 จังหวัดดังกล่าว ได้มีผู้ศึกษาและแบ่งภาษาถิ่นย่อยโดยใช้วรรณยุกต์เป็นเกณฑ์² ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ คำเมืองตะวันตก ได้แก่ คำเมืองที่พูดในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน แม่ฮ่องสอน และคำเมืองตะวันออก ได้แก่ คำเมืองที่พูดในจังหวัดแพร่ น่าน เชียงราย พะเยา ลำปาง ต่อมาวันทนีย์ พันธชาติ ได้ศึกษาภาษาถิ่นย่อยของคำเมืองโดยใช้ศัพท์เป็นเกณฑ์พบว่าในบริเวณจังหวัดภาคเหนือทั้ง 8 จังหวัดดังกล่าวมีการใช้ศัพท์แตกต่างกันเป็น 2 กลุ่ม คือ

1. ภาษาถิ่นย่อยคำเมืองตะวันตก ได้แก่คำเมืองที่ใช้พูดกันทางซีกตะวันตกของภาค บริเวณจังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ ลำพูนและเชียงราย ซึ่งมีจังหวัดเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง

¹ ภาษาที่มีผู้เรียกชื่อแตกต่างกันไป เช่นภาษาไทยถิ่นเหนือ ภาษาไทยลานนาหรือล้านนา ภาษาไทยยวน ภาษาไทยพายัพ เป็นต้น แต่ในที่นี้เรียกตามเจ้าของภาษา เรียกภาษาที่ใช้พูดว่า "คำเมือง" และเรียกตนเองว่า "คนเมือง"

² ผู้ที่ศึกษาโดยใช้วรรณยุกต์เป็นเกณฑ์มีหลายคน เช่น Norman A Mundhenk (1967) J. Marvin Brown (1965) เป็นต้น

2. ภาษาถิ่นย่อยคำเมืองตะวันออก ได้แก่คำเมืองที่ใช้พูดกันทางซีกตะวันออกของภาค บริเวณจังหวัดน่าน แพร่ ลำปางและพะเยา ซึ่งมีจังหวัดแพร่และน่านเป็นศูนย์กลาง¹

นอกจากนี้วันทนิย์ ได้สรุปผลการศึกษาว่า "ภาษาของลำปางนั้นใช้ศัพท์ของทั้งสองภาษาถิ่นย่อยปนกันและเป็นบริเวณที่มีเส้นแบ่งเขตภาษาลากผ่านอย่างหนาแน่น"²

ในการศึกษาคำเมืองดังกล่าวข้างต้นนั้น เป็นการศึกษาอย่างกว้าง ๆ โดยมุ่งแบ่งเขตภาษาถิ่นย่อยของคำเมืองเท่านั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่าน่าจะมีการศึกษาให้ละเอียดเฉพาะจังหวัดใดจังหวัดหนึ่งได้อีก และเห็นว่าจังหวัดลำปางเป็นจังหวัดที่นำศึกษาคำเมืองอย่างละเอียด เพราะเป็นบริเวณที่มีเส้นแบ่งเขตภาษาถิ่นย่อยของคำเมืองตะวันตกและตะวันออกลากผ่านอย่างหนาแน่น ดังนั้น หากได้ศึกษาความแตกต่างของศัพท์คำเมืองในจังหวัดลำปางแล้ว ก็น่าจะช่วยให้เห็นเส้นแบ่งเขตภาษาถิ่นย่อยของคำเมืองได้ชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนี้ผู้วิจัยยังมีความสนใจจะศึกษาลักษณะความแตกต่างของศัพท์ที่ใช้ในแต่ละถิ่นในจังหวัดลำปางอีกด้วย

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาการแปรของศัพท์คำเมืองในถิ่นต่าง ๆ ในจังหวัดลำปาง
2. เพื่อศึกษาลักษณะความแตกต่างของศัพท์คำเมืองในแต่ละถิ่นในจังหวัดลำปาง
3. เพื่อนำผลของการศึกษามาแบ่งเขตภาษาถิ่นย่อยของคำเมืองในจังหวัดลำปาง

ลุ่มมติดฐาน

ศัพท์ของคำเมืองที่ใช้พูดในจังหวัดลำปางแตกต่างกันตามถิ่นที่อยู่ของผู้พูด และความแตกต่างของศัพท์คำเมืองที่ใช้พูดในจังหวัดลำปางนี้สามารถแบ่งออกเป็นกลุ่มย่อยได้อย่างมีระบบ

¹วันทนิย์ พันธชาติ, "ภาษาถิ่นย่อยของคำเมือง : การศึกษาศัพท์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาคำศัพท์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 162.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 167.

ขอบเขตของการวิจัย

1. ศึกษาเฉพาะความแตกต่างของศัพท์คำเมืองที่ใช้พูดในจังหวัดลำปางทุกหมู่บ้าน รวมทั้งสิ้น 641 หมู่บ้าน (ยกเว้นในเขตเทศบาลเมืองลำปาง) ศึกษาโดยใช้ศัพท์เป็นเกณฑ์ในเรื่องเสียงนั้น จะศึกษาเฉพาะเสียงสระและเสียงพยัญชนะเท่านั้น ส่วนเสียงวรรณยุกต์จะไม่นำมาศึกษา
2. ศึกษาเฉพาะศัพท์ที่ใช้แทนหน่วยอรรถ จำนวน 142 หน่วยอรรถ ซึ่งเป็นหน่วยอรรถที่ผู้วิจัยคัดเลือกไว้เท่านั้น

ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย

1. ทำให้ทราบลักษณะความแตกต่างของศัพท์คำเมืองที่ใช้พูดในจังหวัดลำปาง
2. ทำให้ทราบเส้นแบ่งเขตภาษาถิ่นย่อยของคำเมืองในจังหวัดลำปาง
3. เป็นประโยชน์ต่อการศึกษารายละเอียด

คำจำกัดความ

1. หน่วยอรรถ ได้แก่หน่วยความหมาย หน่วยอรรถแต่ละหน่วยอรรถ อาจแทนด้วยคำตั้งแต่ 1 คำขึ้นไป
2. คำ ได้แก่รูปทางภาษาที่มีความหมาย ซึ่งยังไม่ผ่านขั้นตอนของการวิเคราะห์ศัพท์
3. ศัพท์ ได้แก่คำที่ได้ผ่านขั้นตอนของการวิเคราะห์ศัพท์แล้วว่าเป็นหน่วยที่ใช้แทนหน่วยอรรถ ซึ่งหน่วยอรรถหนึ่ง ๆ อาจแทนด้วยศัพท์มากกว่า 1 ศัพท์ และศัพท์หนึ่งอาจแทนด้วยรูปศัพท์มากกว่า 1 รูปก็ได้
4. รูปหรือรูปศัพท์ ได้แก่คำที่ได้ผ่านขั้นตอนของการวิเคราะห์ศัพท์แล้วว่าเป็นสมาชิกของศัพท์เดียวกัน รูปของศัพท์เดียวกันจะมีความคล้ายคลึงกันทางเสียงมาก

งานวิจัยอื่นที่เกี่ยวข้อง

ก. ภาษาถิ่นย่อยของคำเมือง : การศึกษาศัพท์

งานวิจัยเรื่องภาษาถิ่นย่อยของคำเมือง : การศึกษาศัพท์ ของวันทนิย์ พันธชาติ เป็นการศึกษาคำเมืองในจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย 8 จังหวัด ได้แก่จังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน พะเยา โดยมีจุดประสงค์ศึกษาภาษาถิ่นย่อยของคำเมือง โดยใช้ศัพท์เป็นเกณฑ์

ในการวิจัยครั้งนี้ วันทนิย์ ได้คัดเลือกหน่วยอรรถที่แทนด้วยศัพท์คำเมืองได้มากกว่า 1 ศัพท์ จำนวน 63 หน่วยอรรถ มาสร้างเป็นแบบสอบถามแล้วกำหนดจุดเก็บข้อมูล โดยแบ่งพื้นที่ของจังหวัดภาคเหนือทั้ง 8 จังหวัดออกเป็นพื้นที่ย่อยให้มีขนาดเท่ากัน รวมทั้งสิ้น 125 พื้นที่ จากนั้นก็ใช้วิธีการสุ่มกระจายแบบง่าย คัดเลือกหมู่บ้านที่มีโรงเรียนประจำบาลตั้งอยู่ 1 หมู่บ้าน เป็นตัวแทนของพื้นที่ย่อยแต่ละพื้นที่ การเก็บข้อมูลได้ใช้วิธีส่งแบบสอบถามไปทางไปรษณีย์ ขอความร่วมมือจากอาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนประจำหมู่บ้านที่คัดเลือกไว้เป็นผู้ตอบแบบสอบถาม แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์ ซึ่ง วันทนิย์ได้แสดง การวิเคราะห์ข้อมูลที่เป็นคำนามและข้อมูลที่ไม่ใช่คำนามไว้ดังนี้

1. การวิเคราะห์ข้อมูลที่เป็นคำนาม วันทนิย์ได้แสดง ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลเป็น 5 ขั้นตอน ได้แก่

ก) ขั้นตอนที่ 1 เป็นขั้นตอนพิจารณาสรุปออกชนิด รูปบอกลักษณะของคำที่เป็นข้อมูล ซึ่งคำทุกคำต้องผ่านขั้นตอนนี้ เมื่อพิจารณาแล้วคำบางคำอาจจะไม่มีรูปบอกชนิดหรือรูปบอกลักษณะก็ได้ ตัวอย่างรูปบอกชนิดเช่น กัย ผัก ทีวี เป็นรูปบอกชนิดของพืช รูปบอกลักษณะ เช่นใบ หมายถึงใบของต้นไม้ม้า กอ หมายถึงต้นไม้ม้าที่ขึ้นรวมกลุ่มกัน

ในขั้นตอนนี้ วันทนิย์จะแยกคำที่มีรูปบอกชนิด หรือรูปบอกลักษณะออกจากคำที่ไม่มีรูปดังกล่าว แยกคำที่มีรูปบอกชนิดและรูปบอกลักษณะที่ต่างกันออกจากกัน และรวมคำที่มีรูปบอกชนิดหรือรูปบอกลักษณะที่มีความคล้ายคลึงกัน ซึ่งอธิบายได้ด้วยเกณฑ์ทางเสียงไว้กลุ่มเดียวกัน และให้คำที่มีรูปบอกชนิด หรือรูปบอกลักษณะปรากฏโดด ๆ เป็น 1 ศัพท์

ข) ขั้นตอนที่ 2 เป็นการพิจารณาคำที่มีพยางค์ 1 พยางค์ตามหลังรูปบอกชนิด หรือรูปบอกลักษณะ และคำที่ไม่มีรูปบอกชนิดหรือรูปบอกลักษณะที่เป็นคำ 1 พยางค์ โดยให้คำที่มีความคล้ายคลึงกันของพยางค์ ซึ่งอธิบายได้ด้วยเกณฑ์ทางเสียง เป็นรูปแปรของศัพท์เดียวกัน และให้คำซึ่งแตกต่างกันในพยางค์นี้ โดยที่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยเกณฑ์ทางเสียง เป็นคนละศัพท์

ค) ขั้นตอนที่ 3 เป็นการพิจารณาคำที่มีพยางค์ 2 พยางค์ตามหลังรูปบอกชนิดหรือรูปบอกลักษณะ และคำที่ไม่มีรูปบอกชนิดหรือรูปบอกลักษณะ ซึ่งเป็นคำ 2 พยางค์ ในขั้นตอนนี้ รัชนี ได้แยกส่วนประกอบของคำเหล่านี้เป็นส่วนฐานหลักและส่วนฐานรอง แล้วตัดสินให้คำเหล่านี้เป็นศัพท์หรือรูปแปรของศัพท์เดียวกันตามเกณฑ์ที่ตั้งไว้

ง) ขั้นตอนที่ 4 เป็นการพิจารณาคำที่มากกว่า 2 พยางค์ตามหลังรูปบอกชนิด หรือรูปบอกลักษณะ และคำที่ไม่มีรูปบอกชนิด หรือรูปบอกลักษณะที่เป็นคำมากกว่า 2 พยางค์ ซึ่งมีวิธีเช่นเดียวกับขั้นตอนที่ 3

จ) ขั้นตอนที่ 5 เป็นการพิจารณาคำที่ผ่านการวิเคราะห์ให้ในขั้นตอนข้างต้น แล้วแต่มีลักษณะพิเศษบางประการ และมีจำนวนไม่มากนักเพื่อจัดให้เป็นรูปแปรของศัพท์เดียวกัน

2. การวิเคราะห์ข้อมูลที่ไม่ใช่คำนาม รัชนี ได้วิเคราะห์คำโดยอาศัยจำนวนพยางค์เป็นเกณฑ์ประกอบกับเกณฑ์ทางเสียง เพื่อพิจารณาคำเหล่านี้เป็นคนละศัพท์หรือรูปแปรของศัพท์เดียวกัน

ผลการวิจัยพบว่าสามารถแบ่งภาษาถิ่นย่อยของคำเมืองออกเป็น 2 ภาษาถิ่นย่อยคือภาษาถิ่นย่อยคำเมืองตะวันตก และภาษาถิ่นย่อยคำเมืองตะวันออก และได้หาแนวแบ่งเขตของภาษาถิ่นย่อยทั้งสอง ปรากฏว่าคำเมืองตะวันตกใช้พูดในจังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ ลำพูน เชียงราย คำเมืองตะวันออก ใช้พูดในจังหวัดลำปาง แพร่ น่าน พะเยา

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลของรัชนีซับซ้อนยุ่งยากมาก โดยเฉพาะขั้นตอนในการวิเคราะห์ข้อมูลที่เป็นคำนาม เพราะว่าต้องผ่านขั้นตอนถึง 5 ขั้นตอน และมีการพิจารณารูปบอกลักษณะ รูปบอกชนิด ส่วนฐานหลัก ส่วนฐานรองด้วย ซึ่งการแยก

พยางค์เป็นส่วนฐานหลักและส่วนฐานรองนี้ มีลักษณะยุ่งยากมาก¹ ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะใช้วิธีการ
 เดียวกับการวิเคราะห์คำที่ไม่ใช่คำนาม คือวิเคราะห์โดยอาศัยจำนวนพยางค์ของคำเป็นหลัก
 และใช้เกณฑ์ทางเสียงพิจารณาประกอบ

นอกจากนี้วันทนีได้นำผลการศึกษาคำเมือง โดยใช้ศัพท์เป็นเกณฑ์ไปเปรียบเทียบกับ
 ผลการศึกษาคำเมือง โดยใช้วรรณยุกต์เป็นเกณฑ์ ซึ่งผู้วิจัยคนอื่น ๆ ได้ศึกษาไว้ วันทนี
 ได้สรุปผลว่า "ผลการวิจัยต่างกันที่จังหวัดเชียงราย และอำเภอเถิน จังหวัดตาก ทั้งนี้
 เพราะเหตุว่าผู้วิจัยไม่ได้ทำการศึกษาที่อำเภอเถิน จึงไม่ปรากฏอำเภอที่อยู่ในภาษากั้นย่อย
 คำเมืองไหน"² ข้อสรุปนี้มีข้อผิดพลาดในแง่ที่กล่าวถึงอำเภอเถินว่า เป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัด
 ตากเพราะที่ถูกต้องแล้ว อำเภอเถินเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดลำปาง และในบริเวณอำเภอ
 เถินนี้ วันทนีก็ได้ศึกษาด้วย เพราะปรากฏว่ามีรายชื่อโรงเรียนในอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง
 2 โรงเรียน อยู่ในรายชื่อโรงเรียนที่ใช้เป็นจุดเก็บข้อมูล³ ปรากฏในภาคผนวกหน้า 197
 ข้อ 138, 139 ซึ่งยืนยันได้ว่าวันทนีได้ศึกษาคำเมืองในท้องที่อำเภอเถิน

ข. ภูมิภาคีสถรรพภาษาจังหวัดลือโขทัย : การศึกษาโดยใช้ศัพท์

งานวิจัยเรื่องภูมิภาคีสถรรพภาษาจังหวัดลือโขทัย : การศึกษาโดยใช้ศัพท์ ของวาริ วิสุกุล
 มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาว่าในจังหวัดลือโขทัยมีการใช้ภาษากั้นอะไรบ้าง และแต่ละภาษากั้นใช้พูด
 ในบริเวณใด และนำผลการศึกษามาทำแผนผังที่ภาษาของจังหวัดลือโขทัย ถึงแม้ว่างานวิจัยเรื่องนี้
 จะไม่ใช่งานวิจัยที่เกี่ยวกับคำเมืองโดยตรง แต่เนื้อหาของงานวิจัยนี้ก็เกี่ยวข้อง กับคำเมืองอยู่บ้าง
 ซึ่งวาริ เรียกคำเมืองในงานวิจัยนี้ว่า ภาษาไทยถิ่นเหนือ

การศึกษาคำเมืองครั้งนี้เก็บข้อมูลโดยวิธีใช้แบบสอบถาม ซึ่งประกอบด้วยหน่วยอรรถ จำนวน
 30 หน่วยอรรถ เป็นหน่วยอรรถที่แทนด้วยศัพท์ที่แตกต่างกันในภาษาไทยถิ่นเหนือ ภาษาไทยถิ่น
 อีสาน และภาษาไทยถิ่นกลาง แล้วส่งแบบสอบถามไปรษณีย์ให้ผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่บ้านในจังหวัด

1
 ๑ วันทนี พันธชาติ, ภาษากั้นย่อยของคำเมือง : การศึกษาศัพท์, หน้า 47.

2
 เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

3
 เรื่องเดียวกัน, หน้า 197 ข้อ 138, 139.

ผู้ช่วยเป็นผู้ตอบแบบสอบถาม และนำข้อมูลไปวิเคราะห์ ซึ่งวาริ ได้แสดงขั้นตอนการวิเคราะห์ ข้อมูลโดยตั้งเกณฑ์ขึ้น 4 เกณฑ์คือ

เกณฑ์ที่ 1 คำที่มีพยางค์แตกต่างกันถือเป็นคนละศัพท์เล็มออกเว้นกรณีคำนั้นมีความแตกต่างกันที่พยัญชนะต้น สระ หรือพยัญชนะท้ายเพียงเรื่องเดียว

เกณฑ์ที่ 2 คำที่อธิบายได้ว่าเป็นเรื่องของการกลายเสียงหรือเป็นเรื่องของการตัดเสียง เต็มเสียง ซึ่งเป็นลักษณะของการกลายเสียงในภาษาไทยจะถือว่าคำเหล่านั้นเป็นศัพท์เดียวกัน

เกณฑ์ที่ 3 คำสองพยางค์หรือสามพยางค์ที่ใช้เรียกประเภทของสัตว์ประเภทของผลไม้ และประเภทของเครื่องใช้ส่วนใหญ่จะมีพยางค์สุดท้ายของคำเป็นพยางค์หลัก (main syllable) คือเป็นพยางค์ที่ได้รับการลงเสียงหนักและมักจะเป็นพยางค์ที่สื่อความหมายได้ดีที่สุดของคำ ดังนั้น ถ้าคำเหล่านี้มีพยางค์สุดท้ายเหมือนกันจะถือเป็นศัพท์เดียวกัน

เกณฑ์ที่ 4 คำที่เกิดจากการรวมของศัพท์ 2 ศัพท์จะนับเป็นอีกศัพท์หนึ่งที่แตกต่างกันไป เช่น ภูเขา เขา ภูเขา

ผลการวิจัยพบว่าในจังหวัดสุโขทัยมีภาษาไทยถิ่นใต้อยู่ 3 ภาษา คือภาษาไทยถิ่นเหนือ พูดในบริเวณพื้นที่ที่เป็นภูเขาทางทิศตะวันตกของจังหวัด ภาษาไทยถิ่นอีสาน พูดกันในบางหมู่บ้าน ของตำบลหาดเลี้ยว อำเภอศรีสำราญ และตำบลคลองมะพลับ อำเภอศรีนคร ภาษาไทยถิ่น กลาง พูดกันในบริเวณพื้นที่ที่เป็นที่ราบทางทิศตะวันออก และทิศใต้ของจังหวัด

ผู้วิจัยเห็นว่าขั้นตอนการวิเคราะห์ศัพท์ของวารินี้เข้าใจง่ายไม่ซับซ้อน แต่ผู้วิจัย ไม่เห็นด้วยกับเกณฑ์ข้อที่ 3 ที่จัดให้คำที่มีพยางค์สุดท้ายเหมือนกันเป็นศัพท์เดียวกัน เช่น สึกกิม- ตะกิม ตึกแก้ม-ตะแก้ม (จิ้งจก) ตักโต-ตัดโต (ตุ๊กแก) กรรไกร-ตะไกร (กรรไกร) มะก้วยเต็ด-มะเต็ด (มะละกอ) ขอบก-ห้วงก (จอบ) ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การวิเคราะห์ เช่นนี้เข้าใจได้กับคำบางคำเท่านั้น เช่น สึกกิม-ตะกิม ตึกแก้ม-ตะแก้ม ตักโต-ตัดโต กรรไกร- ตะไกร เพราะพยางค์หน้าของคำเหล่านี้ไม่สามารถปรากฏอิสระ และไม่มีความหมายในภาษา ส่วนคำ ขอบก-ห้วงกนั้น ไม่ควรจะจัดให้เป็นศัพท์เดียวกัน เพราะพยางค์หน้าของคำเหล่านี้ สามารถปรากฏอิสระ และมีความหมายในภาษาได้ ซึ่งผู้ใช้ภาษาแต่ละกลุ่มกำหนดคำเรียกของ สิ่งเดียวกันแตกต่างกันไปตามหาคณะ ความคิดเห็นของแต่ละท้องถิ่น ในท้องถิ่นนี้อาจจะมองเห็นจอบ

เป็นขอ (จุ่ม) ในอีกท้องที่หนึ่งมองเห็นลอบเป็น หัว (ขึ้น) แต่การใช้ลอบเหมือนกันคือใช้ บก (ลับ) สิ่งเรียกเป็น ขอบก - หัวบก ดังนั้น จึงเห็นว่า ขอบก-หัวบก ควรเป็นคนละศัพท์กัน

สภาพทั่วไปของจังหวัดลำปาง

ก. สภาพทางประวัติศาสตร์

ในอักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้กล่าวถึงประวัติของจังหวัดลำปางไว้ว่า

...จังหวัดลำปางเดิมเรียกว่าเมืองผากอง ต่อมาเปลี่ยนชื่อว่า เขลางคนคร อยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำวัง มีตำนานปรากฏในหนังสือจามเทวีวงศ์ (บริเฉทที่ 9 และ 10) ในพงศาวดารโยนกว่า นครเขลางค์นั้น พระพรหมฤๅษีสร้างถวายพระเจ้าอนันตยศ โอรสองค์ที่สองของพระนางจามเทวี ต่อมาพระเจ้าอนันตยศยกนครเขลางค์ถวาย เป็นที่ประทับของพระนางจามเทวีราชมารดา พระพรหมฤๅษีจึงสร้างพระนครถวาย พระเจ้าอนันตยศใหม่ตามทิวเขาอันย้อยไปจากนครเขลางค์ ในนามว่า อาสัมพางคนคร หรือลำปาง นครเขลางค์และนครลำปาง เป็นตลิ่งเมืองเดียวกัน ชนทั้งหลายจึงเรียกว่า นครเขลางค์ลำปาง นานเข้าคำตันหายไป เหลือแต่ นครลำปาง (พงศาวดารโยนก หน้า 195)

จังหวัดลำปางในสมัยโยนกเชียงแสนราว พ.ศ. 1600-1800 ตกอยู่ในอำนาจของมอญ เขมร ครั้นถึงสมัยลู่โซ่หัย เมื่อพระเจ้าเมงรายสร้างเมืองเชียงใหม่แล้ว คิดอุบายรวบเอานครลำปางมาขึ้นอยู่ในอำนาจ สมัยกรุงศรีอยุธยา บางคราวเป็นประเทศราชขึ้นพม่า บางคราวขึ้นไทย บางคราวเชียงใหม่ปกครอง ถึงสมัยกรุงธนบุรี เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีขับไล่พม่าออกจากแคว้นลานนาได้ นครลำปางซึ่งรวมอยู่ในแคว้นลานนาก็ตกเป็นของไทย และโปรดให้พระยาการิละ เป็นเจ้าเมืองลำปาง ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระยาการิละย้ายไปเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่แล้ว ตระกูลของพระยาการิละก็ได้ครองนครลำปาง เป็นประเทศราชขึ้นแก่กรุงเทพฯ ต่อมาจนเป็นจังหวัดหนึ่งทางภาคเหนือในบัดนี้¹

¹"ลำปาง", อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 5(2521):

ข. สภาพทางภูมิศาสตร์ การปกครอง เศรษฐกิจและสังคม¹

1. สภาพทางภูมิศาสตร์

ก) ขนาดและที่ตั้ง

จังหวัดลำปางตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ตอนบนของภาคเหนือ มีพื้นที่ทั้งสิ้นประมาณ 12,518 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 7,823,750 ไร่ ห่างจากกรุงเทพฯ ตามระยะทางรถไฟ 647 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย พะเยา
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับจังหวัดแพร่
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับจังหวัดสุโขทัย
ทิศใต้	ติดต่อกับจังหวัดตาก สุโขทัย

ข) ภูมิประเทศ

สภาพของพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบสูงระหว่างภูเขาและมีที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำเป็นบางส่วนในบริเวณตอนกลางของจังหวัด สามารถแยกพิจารณาตามลักษณะของแต่ละพื้นที่ได้ดังนี้

บริเวณตอนบน มีลักษณะเป็นป่าค่อนข้างทึบ มีภูเขามาก

บริเวณตอนกลาง มีลักษณะเป็นที่ราบเป็นส่วนใหญ่ เป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญของจังหวัด

บริเวณตอนใต้ มีลักษณะเป็นป่าโปร่ง บางส่วนมีลักษณะเกือบเป็นทุ่งหญ้า

ค) แหล่งน้ำที่สำคัญ

1) แม่น้ำวัง เป็นแม่น้ำสายสำคัญของจังหวัด มีต้นกำเนิดในท้องที่อำเภอวังเหนือ ไหลผ่านลงมาทางใต้ผ่านอำเภอวังเหนือ แล้งห่ม เมืองลำปาง เกาะคา ลับปราบเถิน แม่พริก

¹

สรุปจากที่ทำการปกครองจังหวัดลำปาง, เอกสารบรรยายสรุปจังหวัดลำปาง,

- 2) แม่น้ำแม่ตุ๋ย ไหลผ่านกิ่งอำเภอเมืองปาน เมืองลำปาง
 ลงสู่แม่น้ำวังในเขตอำเภอเมืองลำปาง
- 3) แม่น้ำแม่ยาว ไหลผ่านพื้นที่อำเภอห้างฉัตร เกาะคา ลงสู่
 แม่น้ำวังที่อำเภอเกาะคา
- 4) แม่น้ำแม่จาง ไหลผ่านพื้นที่อำเภอแม่ทะ ลงสู่แม่น้ำวังที่
 อำเภอเกาะคา
- 5) แม่น้ำงาว ไหลผ่านพื้นที่อำเภอองาว ลงสู่แม่น้ำยม ในเขต
 จังหวัดแพร่

2. สภาพการปกครอง

ก) เขตการปกครอง

ใน พ.ศ. 2526 จังหวัดลำปางแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 11 อำเภอ

2 กิ่งอำเภอ มี 82 ตำบล 641 หมู่บ้าน แยกรายละเอียดตามอำเภอได้ดังนี้

(1) อำเภอเมืองลำปาง	มี 13 ตำบล	121 หมู่บ้าน
(2) อำเภอเกาะคา	มี 6 ตำบล	59 หมู่บ้าน
(3) อำเภอแจ้ห่ม	มี 6 ตำบล	39 หมู่บ้าน
(4) อำเภอเถิน	มี 8 ตำบล	61 หมู่บ้าน
(5) อำเภอห้างฉัตร	มี 7 ตำบล	61 หมู่บ้าน
(6) อำเภอแม่ทะ	มี 9 ตำบล	69 หมู่บ้าน
(7) อำเภอองาว	มี 10 ตำบล	54 หมู่บ้าน
(8) อำเภอวังเหนือ	มี 4 ตำบล	41 หมู่บ้าน
(9) อำเภอสุปรีดา	มี 4 ตำบล	27 หมู่บ้าน
(10) อำเภอแม่พริก	มี 3 ตำบล	20 หมู่บ้าน
(11) อำเภอเสริมงาม	มี 4 ตำบล	29 หมู่บ้าน
(12) กิ่งอำเภอแม่เมาะ	มี 4 ตำบล	26 หมู่บ้าน
(13) กิ่งอำเภอเมืองปาน	มี 4 ตำบล	34 หมู่บ้าน

ข) การปกครองส่วนท้องถิ่น

แบ่งออกเป็น 1 องค์การบริหารส่วนจังหวัด 1 เทศบาล 11 สุ่มาภิบาล คือองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำปาง เทศบาลเมืองลำปาง สุ่มาภิบาลชมพู อำเภอมืองลำปาง สุ่มาภิบาลเกาะคา อำเภอกะคา สุ่มาภิบาลแจ้ห่ม อำเภอล้ำห่ม สุ่มาภิบาลล้อมแรด อำเภอดิน สุ่มาภิบาลห้างฉัตร อำเภอล้างฉัตร สุ่มาภิบาลป่าตัน-นาคร้าว อำเภอลำทะ สุ่มาภิบาลดอนไชย อำเภอลาว สุ่มาภิบาลวังเหนือ อำเภอล้างเหนือ สุ่มาภิบาลลับปราบ อำเภอลับปราบ สุ่มาภิบาลแม่พริก อำเภอลำพริก และสุุ่มาภิบาลเล็ริมงาม อำเภอลำริมงาม

3. สภาพทางสังคม

ก) จำนวนประชากร

เมื่อสิ้นเดือนธันวาคม 2525 จังหวัดลำปางมีประชากรทั้งสิ้น 670,247 คน แยกเป็นชาย 337,034 คน หญิง 333,213 คน ประชาชนร้อยละ 98 เป็นคนพื้นเมือง

ข) ความหนาแน่นของประชากร

จังหวัดลำปางมีพื้นที่ทั้งสิ้นประมาณ 12,517,631 ตารางกิโลเมตร เมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2525 มีจำนวนประชากร 670,247 คน จำนวนบ้านเรือน 144,424 หลังคาเรือน สัดส่วนประชากรต่อพื้นที่โดยเฉลี่ยเท่ากับ 52 คนต่อ 1 ตารางกิโลเมตร และอัตราความหนาแน่น 9 หลังคาเรือนต่อ 1 ตารางกิโลเมตร อำเภอที่มีอัตราความหนาแน่นของประชากรสูงได้แก่ อำเภอเมืองลำปาง เกาะคา ห้างฉัตร และแม่ทะ ส่วนอำเภอที่มีอัตราส่วนความหนาแน่นของประชากรน้อย ได้แก่อำเภอลาว กิ่งอำเภอลำทะ กิ่งอำเภอเมืองปานและอำเภอลำพริก

ค) ชนกลุ่มน้อย

ประชาชนกลุ่มน้อยในจังหวัดลำปาง ส่วนใหญ่เป็นชาวเขา ซึ่งได้แก่ กะเหรี่ยง แม้ว เย้า รวม 3 เผ่าอาศัยกระจัดกระจายอยู่ในเขตอำเภอลาว อำเภอแจ้ห่ม อำเภอล้างเหนือ อำเภอลำริมงาม กิ่งอำเภอลำทะ และกิ่งอำเภอเมืองปาน

ค. สภาพทางการคมนาคม

การคมนาคมในจังหวัดลำปางนับได้ว่ามีความสะดวกสามารถติดต่อทั่วถึงกันได้ทุกอำเภอ มีทางหลวงแผ่นดิน ทางหลวงจังหวัด ทาง ร.พ.ช. และของหน่วยงานอื่น ๆ ตัดผ่านหลายสาย และมีทางรถไฟผ่าน แต่อย่างไรก็ตาม การคมนาคมระหว่างหมู่บ้านในบางท้องที่ยังอยู่ในเขตทุรกันดาร การติดต่อสื่อสารไม่สะดวก

มาตราส่วน 1:1,066,666

